

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, професора Вовк Вікторії Миколаївни на дисертацію Бровко Наталії Іванівни «Філософсько-правові засади формування правосвідомості особистості в умовах трансформації освітнього процесу в Україні», подану до захисту в спеціалізовану вчену раду Д 26.007.01 Національної академії внутрішніх справ на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права

Актуальність теми дослідження. Правосвідомість є багатограним поняттям, яке завжди викликало особливу увагу з боку мислителів, філософів, вчених-правознавців. Незважаючи на значну кількість праць з даної проблематики, на сучасному етапі вітчизняного державотворення виникає необхідність у переосмисленні філософсько-правових засад формування правосвідомості особистості в умовах трансформації освітнього процесу в Україні.

Слід відмітити, що процес формування правосвідомості особистості складний, нерідко суперечливий, зумовлений досить широким діапазоном об'єктивних та суб'єктивних чинників. Прогресивність або регресивність цього процесу безпосередньо залежить від форми та методів його основних складових: виховання, навчання, набуття освіти населенням, трансформація яких вимагає від громадян по іншому сприймати, усвідомлювати та осмислювати буття.

Власне, перебудова системи освіти, зокрема орієнтація системи вищої освіти на Болонський процес, висвітлила низку проблем філософсько-правового характеру, які, на наш погляд, лишаються малодослідженими, зокрема, поза увагою залишаються філософсько-правові аспекти питань середньої спеціальної освіти, дошкільної, початкової та середньої освіти. Надзвичайно важливим та необхідним для України на даному етапі є комплексне дослідження

проблематики формування правосвідомості особистості та її наукове обґрунтування, яке має стати фундаментальною умовою оновлення законодавчої бази, що відповідає об'єктивним потребам сучасного розвитку суспільства. Тому тема цього дослідження, безумовно, є актуальною та своєчасною.

Актуальність теми дисертації підтверджується також її зв'язком із загальнонаціональними та відомчими нормативами, науковими програмами, планами, темами, які вказані у Вступі дисертації та Авторефераті.

Методологія осмислення заявлених проблем охоплює світоглядні та інші основи, принципи наукового пізнання, методологічні підходи та загальнонаукові методи дослідження. Складність і багатоплановість теми дослідження зумовили комплексний підхід у дослідженні поставлених проблем.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Сформульовані у роботі наукові положення, висновки і рекомендації є обґрунтованими та переконливими, рівень аргументації та стиль їх викладу відповідають вимогам до такого виду досліджень і паспорту наукової спеціальності 12.00.12 – філософія права.

Результати дисертаційного дослідження Бровко Наталії Іванівни отримані завдяки використанню наукових джерел значної філософсько-правової та нормативно-правової бази, вмілого використання методів наукового пошуку, зокрема, перелік використаної літератури налічує 584 найменування. Наукові джерела використані системно, з великою кількістю узагальнень, глибоким аналізом та аргументацією власного підходу. Таким чином, професійне та ґрунтовне вирішення автором низки наукових завдань і логічна послідовність обраної схеми наукового пошуку сприяли реалізації поставленої мети дослідження.

Заслуговує на увагу значний доробок авторки в освітньому процесі, імплементація отриманих наукових результатів яких підтверджується великою кількістю напрямів апробації отриманих результатів на конференціях, круглих столах, достатня кількість опублікованих тез доповідей.

Публікації. Основний зміст та висновки дисертаційного дослідження повно та ґрунтовно висвітлено у монографії, двадцяти трьох статтях у наукових фахових виданнях (п'ять із цих статей опубліковано в періодичних виданнях інших держав напряду, з якого підготовлено дисертацію), двадцяти тезах доповідей на конференціях і круглих столах, які додатково відображають результати дисертації.

Особистий внесок здобувача. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження здобуті авторкою самостійно та є результатом її власного наукового пошуку.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам. Структура дисертації побудована логічно, обрана автором структурно-логічна схема наукового пошуку та викладу його результатів загалом сприяє виконанню поставлених задач та розкриттю теми дослідження. Від дослідження основних етапів розвитку виховного та освітянського процесів та аналізу формування правосвідомості як філософсько-правової категорії дисертантка переходить до аналізу філософсько-правового та психологічного змісту процесів виховання і навчання і, надалі, до вивчення філософсько-правових особливостей трансформації освітнього процесу в Україні, після чого обґрунтовує концепцію триєдності головних суб'єктів процесу формування особистості, що завершується виокремленням особливостей її становлення в країнах ЕС, інших державах з урахуванням перспектив у цьому контексті для України.

Оформлення дисертації та автореферату в цілому відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України, що висуваються до такого роду наукових робіт. Автореферат відображає структуру дисертаційної роботи, а узагальнений його зміст ідентичний основним її положенням.

Наукова новизна дослідження та отриманих результатів. Наукова новизна дослідження та отриманих результатів зумовлена тим, що в дисертації вперше представлено змістове узагальнення та надана концепція філософсько-правових засад формування правосвідомості особистості в умовах трансформації

освітнього процесу в Україні; окреслено правові міжнародні стандарти в галузі захисту прав дитини та їх імплементація в українське законодавство; проаналізовано європейський досвід у формуванні правосвідомої особистості та визначено необхідність його врахування при формуванні правосвідомості особистості в навчальних закладах системи МВС.

Оцінюючи найважливіші здобутки дисертаційного дослідження, варто вказати на наступні результати, положення та висновки, що мають теоретичне та практичне значення, вагому наукову новизну, зокрема:

вперше:

- виявлено особливості процесів виховання, навчання та набуття освіти, як головних факторів формування правосвідомості особистості на головних етапах генезису людської цивілізації, а саме: навчальний процес у первісному суспільстві полягав у передачі інформації, а дотримання встановлених соціумом звичаєвих законів було представлено у вигляді заборон на різні дії (примітивна правосвідомість); з появою писемної мови змінилась система передачі знань, що сприяло появі освітянської системи та дозволило, сформулювати та закріпити певну систему соціальних норм; в період Античності виховна система включала в себе повноцінну концепцію батьківства та систему поглядів щодо гармонійного розвитку особистості; в епоху Середньовіччя в межах університетського навчання формувалася ефективна методологія знання, система викладання, наукової та просвітницької діяльності в галузі формування правосвідомості населення тощо;

- сформульовано розуміння сутності онтологічних аспектів процесу формування особистості, у контексті якого право розглядається як вияв і невід'ємний атрибут людського буття, що значною мірою впливає на його існування та розвиток у життєдіяльності соціуму, здійснюючи вплив на виховання та навчання людини як складових процесу формування його особистості;

- доведено, що процес формування правосвідомості передбачає наявність безпосереднього зв'язку аксіології, для якої ціннісні орієнтації є головною

смісловою констатувальною одиницею особистості (правової ідеології), з правовою психологією як галуззю психологічної науки, що досліджує психологічні проблеми виховання й навчання особистості – головних механізмів спрямованої соціалізації людини;

- доведено, що формування правового особистісного, індивідуального світогляду є пріоритетною складовою соціалізації людини в демократичній і правовій державі

- визначено сутність концепції формування правосвідомості особистості як філософсько-правової категорії, що складається з правової ідеології та правової психології, є сукупністю поглядів, концепцій, теорій, ідей, почуттів, уявлень, що відображають ставлення людей до правових питань у суспільстві та, перебуваючи у діалектичній єдності, знаходиться у стані постійного розвитку, та яка полягає у визнанні припустимості певних змістовних вимог до всього простору людських вчинків і соціальних інституцій, у тому числі до суспільної та індивідуальної правосвідомості й правової культури;

- обґрунтовано, що правове виховання, маючи в собі аксіологічну складову, покликане захищати цінності буття ґрунтуючись на загальновизнаних принципах права: верховенстві, справедливості, свободі, рівності, гуманізму, законності, які визначають становлення правосвідомої особистості;

удосконалено:

- методологію дослідження філософсько-правових засад процесу формування правосвідомості особистості, виходячи з її концептуального розуміння як сукупності прийомів, методів і логічної організації пізнання філософських, психологічних та юридичних аспектів;

- методологію дослідження питань, пов'язаних із практичним застосуванням філософсько-правових та психологічних засад формування правосвідомості особистості як головну мету процесу виховання, навчання та отримання освіти;

- обґрунтування положення про те, що сім'я, як основний елемент соціуму, виконуючи афективну, освітянську, виховну та інші важливі соціологічні функції

виступає охоронцем загальноновизнаних людських цінностей та історичної спадкоємності поколінь, відіграє надважливу роль у формуванні правосвідомості особистості;

- оціночні критерії важливості фактору особистісної спрямованості процесів виховання і навчання у формуванні правосвідомості особистості в умовах суспільно-політичної трансформації;

- тлумачення положень вітчизняного законодавства, що регулюють відносини між сім'єю, закладом освіти, державою і суспільством загалом, батьками, дітьми, вихователями та педагогами, шляхом внесення змін до Конституції України;

- обґрунтування положень законів та інших нормативно-правових актів у відповідність до запропонованої редакції Конституції України в частині гарантування права людини на вільний розвиток особистості;

- окреслення необхідності створення на державному рівні належних законодавчих, соціально-побутових, навчально-виховних і педагогічно-освітніх умов для фізичного, розумового, морального, трудового, художньо-естетичного розвитку людської особистості, особливо дітей і молоді, формування їхньої культури поведінки і духовності, правової й екологічної культури як гідного повноправного члена демократичного, правового та соціального суспільства;

дістало подальший розвиток:

- положення про те, що процес формування правосвідомості особистості як філософсько-правової категорії та психологічного феномену припускає певні змістовні вимоги щодо філософсько-правової оцінки людських учинків і соціальних інституцій, зокрема до аксіологічних, онтологічних та епістемологічних факторів суспільної та індивідуальної правосвідомості й правової культури;

- концепція, згідно з якою основу філософсько-правової теорії формування правосвідомості особистості складають розумове мислення та світогляд, що ґрунтуються на ідеології визнання людини, її життя та гідності, недоторканності та безпеки найвищими соціальними цінностями;

– обґрунтування концепції триєдності головних суб'єктів процесу формування правосвідомості людської особистості: сім'ї (родини), школи (закладу освіти) та соціуму (суспільства) в контексті запровадження спеціальної державної програми;

– розуміння феномену молодіжних субкультур, який зумовлений специфічними особливостями світоглядного сприйняття певними верствами населення буття соціуму та прагненнями утвердження своєї особистості, інколи навіть як протипагу загально визнаним критеріям поведінки;

– тлумачення світогляду суспільної та право свідомої особистості як антропологічного явища, що є формою духовно-практичного його розуміння в контексті інтегративної цілісної системи (онтологічна складова), яка формується у процесі виховання з метою засвоєння юридичних знань (епістемологічна складова), філософсько-правових переконань та орієнтації на загальнолюдські цінності (аксіологічна складова).

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Викладені у дисертації висновки й рекомендації можуть бути використані у різних сферах, що підтверджено рядом документів, що засвідчують впровадження результатів наукового пошуку, зокрема у:

- правотворчості – в процесі розроблення нормативно-правових актів, формулювання засад правової політики та реформування правової системи України (довідка Департаменту освіти і науки Київської обласної державної адміністрації від 3 квітня 2019 р., довідка підкомітету з питань діяльності адвокатури та регулювання надання правової допомоги громадянам Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя від 24 червня 2019 р.);

- правозастосуванні – можуть сприяти оптимізації державної політики в галузі освіти та виховання особистісної та колективної правосвідомості (акти впровадження Білоцерківського відділу поліції ГУ НП в Київській області від 2 квітня 2019 р., ГСУ Національної поліції України від 12 червня 2019 р.);

- науково-дослідній роботі – є основою для подальших наукових розробок у галузі методології правознавства та можуть збагатити її новими дослідницькими підходами, мають загальнотеоретичне значення для розвитку сучасної філософії права та юридичних дисциплін (акт впровадження Білоцерківського національного аграрного університету від 18 квітня 2019 р.);

- освітньому процесі – використовуються під час підготовки навчальних і навчально-методичних посібників із філософії права, теорії держави та права, антропології права, соціології права, а також під час викладання відповідних навчальних дисциплін у закладах вищої освіти (акти впровадження Національної академії внутрішніх справ від 29 травня 2019 р., Білоцерківського національного аграрного університету від 11 квітня 2019 р., «Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» від 4 квітня 2019 р., Ужгородського національного університету від 5 червня 2019 р., Національної академії Державної прикордонної служби України від 19 червня 2019 р., Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова від 2 липня 2019 р.).

Оцінка мови і стилю дисертації. Текст дисертаційного дослідження підготовлений науковим стилем, державною мовою. Наукові положення, висновки та рекомендації викладені стисло, точно, ясно та просто, що забезпечує легкість і доступність їх сприйняття. Оформлення дисертації в цілому відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Позитивно оцінюючи роботу в цілому, водночас слід вказати на наявні в роботі положення, які потребують додаткових пояснень та уточнень здобувачем у ході розгорнутої дискусії.

1. У підрозділі 3.3 «Основні етапи реформування вітчизняної освіти у незалежній Україні та його вплив на становлення людської особистості» авторка зазначає про необхідність реформування системи освіти в Україні. Хотілося б почути її аргументацію з даного питання. Тим більше, що незрозуміло про яку власне освіту йдеться: шкільну, університетську та ін.

Думається, що коректно було б вести мову про педагогічний процес як органічну єдність освітянських та виховних практик, а також врахувати ідею антропологізації освіти як орієнтування на конкретну особистість учня/студента і сприяння можливості її саморозкриття, спрямованості на адаптацію освітнього процесу до запитів і потреб особистості. Більше того, як зауважує В. Павлов, нині йдеться не лише про граничні антропологічні вияви (галюциногенну і наркотичну релаксацію, ігрове ставлення до правопорушення, віртуальне («мережеве») життя тощо), а й про те, що буденні, побутові антропологічні практики часто не піддаються класичному юридичному прочитанню. Наприклад, типові правопорушення (хуліганство, крадіжки, грабежі, розбої та ін.) нерідко відбуваються з таких мотивів, як демонстративне порушення норм моралі з культивуванням цінностей певних субкультур, акти релігійної профанації та блюзнірства, культова символізація суїциду, вчинення правопорушень у формі розваг, заради гострих відчуттів, маргінальне ставлення до правопорядку як умова приналежності до певної групи тощо. Особливо це притаманно молоді, що найбільшою мірою схильна до впливу антропологічних процесів, сформованих сучасною культурою, проте йдеться не лише про молодь» (Павлов В. И. *Смерть субъекта права или к вопросу о необходимости разработки новой концепции «правового человека»*. URL: <http://synergia-isa.ru/wp-content/upload>).

2. У висновку до цього ж підрозділу 3.3. зазначено, що національне освітнє законодавство наразі містить в собі європейські стандарти, що стосуються процесу формування правосвідомої особистості, але автор недостатньо конкретизує їх. З огляду на це дисертантці пропонується висловити власне бачення з цього питання, оскільки процеси стандартизації та уніфікації такої сфери як виховання передбачає відмову від національно-самобутніх моментів культури та визнання єдиного ціннісно-настановчого комплексу для усіх представників європейської культури. Також слід мати на увазі, що основними світоглядно-ціннісними настановами сучасної європейської культури є:

розуміння людини як відкритої системи; антропологічна переорієнтація гуманітарного знання пов'язана з усвідомленням кризи людського існування, виявленням її онтологічної бездомності, розумінням неминучої обмеженості; в умовах соціальної кризи (політичних і духовних цінностей), руйнування багатьох традиційних форм гуртожитку людина втратила довіру до об'єктивних засад свого існування, до тих обов'язкових світоглядних принципів, які підтримували у ній віру в об'єктивність, прогрес, всесвітню історію; нові форми життя і виробництва, створені суспільством на основі сучасної науки і техніки, все більш виявляють свою ворожість людині, надаючи всеосяжного характеру процесу відчуження, дегуманізації та стандартизації різних аспектів людського буття.

3. У підрозділі 3.3. авторка вказує сфери можливих корупційних проявів у системі освіти. На нашу думку, тут варто було б вказати, у якій саме освітній сфері зароджується корупція, коли слід розпочинати боротьбу цим негативним явищем та як саме це може вплинути на формування правосвідомості особистості.

4. У підрозділі 4.1. який присвячено правовому вихованню як визначальному фактору взаємовідносин людської особистості та соціуму, авторка звертається до новозеландської системи правосуддя для неповнолітніх та характеризує її. Хотілося б уточнити, чи можлива побудова на її основі відновна модель всієї ювенальної юстиції в Україні та як запровадження системи ювенальної юстиції в Україні впливатиме на процес формування правосвідомості особистості.

5. Присвячуючи увагу процесу формування правосвідомості жителів сільської місцевості дисертантка наголошує на необхідності підвищення рівня правосвідомості жителів сільської місцевості. У зв'язку з цим виникає питання, які саме заходи потрібно запроваджувати для досягнення даної мети. Незрозумілою також є постановка питання саме про низький рівень правосвідомості жителів села.

6. Аналізуючи зміст міжнародних та національних правових документів в галузі захисту прав дитини, авторка визначила низку прав та обов'язків держави,

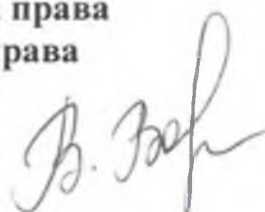
Водночас висловлені зауваження і побажання мають дискусійний характер і відображають власну наукову позицію опонента, можуть слугувати підставою для полеміки під час прилюдного захисту та суттєво не впливають на високу позитивну оцінку виконаного дисертаційного дослідження.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Дисертація Бровко Наталії Іванівни на тему: «Філософсько-правові засади формування правосвідомості особистості в умовах трансформації освітнього процесу в Україні», подана на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права, відповідає вимогам пунктів 9,10, 12,13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року, а її автор Бровко Наталія Іванівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

Офіційний опонент:

професор кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління і права
імені Леоніда Юзькова
доктор юридичних наук, професор

В. М. Вовк

